

ŠAHOVSKE REFLEKSIJE, SVIJET I MI

Božidar Ivanović

Grandmaster Bozidar Ivanovic reflects on the phenomenon of chess games comparing old masters with new chess paradigms. He also deals with the reminiscences of Cetinje, his hometown in which he returned to live and the memories of his father, Leso Ivanovic.

Razvoj drevne igre tokom vjekova dobrim dijelom je izraz civilizacijskog progresa i proces koji je poprimao značajna obilježja iz društvenog života, posebno u evropskim državama. Scene sa španskog i francuskog dvora mogle su se naslutiti na šahovskoj ploči, a intelektualni uzleti i stvaralaštvo starih majstora izjednačili su tu igru s predstavom na pozorišnim daskama. Šah je postajao sve popularniji i osvajao gotovo sva prostranstva na Zemlji. Ako je njegov uspješan pohod, sa „zlatnim periodom iz 1950-ih i pojavom Mihaila Talja“ (B. Spaski), predstavljao odraz zdravih kretanja u svijetu, onda se možemo zapitati da li je početak šahovske krize, sredinom osamdesetih godina tog vijeka, značio i početak globalne krize ljudskog društva, koja traje i danas. Jer šahovska igra, prolazeći kroz razne periode,

poput igle seizmografa precizno je registrovala potrese među ljudima. Dok su topovi grmjeli, šahovska muza je ćutala više puta, naročito u srednjem vijeku, kad su šah zabranjivale mnoge crkve. Kaisa je utihnula i kad su topovi udarili po ruskom parlamentu jer je raspad Sovjetskog Saveza donio i kolaps svjetske šahovske organizacije. Šetimo se i muka Roberta Fišera koje su počele kad je šampion spriječio da se njegova pobjeda u Rejkjaviku predstavi kao trijumf demokratije nad ideološkim sovjetskim modelom. Šah snažno prožima ljude i događaje, budi emocije i intrigira politiku, a u velikoj mjeri ispoljava vitalnost duha i kulturu jednog naroda.

U periodu dužem od stotinu godina vodeći šahisti bili su ugledni ljudi, a u privatnom životu mnogi su se isticali u svijetu medicine, filosofije, prava, tehničkih nauka, diplomatije... Radili su svoj posao od kojeg su izdržavali porodice, a šah im je bio neodoljiv intelektualni izazov, koji ih je relaksirao uz umjetnička i duševna zadovoljstva. U odnosu na današnje vrhunske igrače oni su bili amateri, kako se obično kaže, pri čemu to ima značenje da nijesu isključivo živjeli od šaha. To je najvećim dijelom tačno, ali za poređenje ljudi i igrača iz dvije epohe to nema nikakvog značaja. Prvi su imali slabe, drugi vrhunske uslove za život i rad, pa je to i opredijelilo razliku u kvalitetu: „Kad bi bio živ Pol Morfi, trebalo bi mu šest mjeseci za pripreme, pa da opet sve pobjeđuje“ (R. Fišer). Danas u svijetu ima na stotine vrlo jakih igrača, što znači da se upornim radom može daleko stići. Izuzetak su, svakako, vodeći asovi, koji svojom klasom i šahovskom darovitošću, potvrđuju odlike vremena u kojem žive. Šah je njihovo osnovno zanimanje. Za razliku od njih, starije generacije su brinule o širim dometima obrazovanja. To im nije smetalo da sjajno igraju šah. Zar nije bilo divno čuti Smislova kad pjeva o pobunjenicima s Volge, Tajmanova kad šahovske figure zamijeni dirkama klavira ili Botvinika kad

drži naučna predavanja. Današnji šahisti već od školskog uzrasta druže se s računarom i u doba maturalnog sazrijevanja rijetko pokazuju druga interesovanja. Naravno bez takvog odnosa nemoguće je postati vrhunski profesionalac, ali čovjek se mora upitati da li je dobro da svoje dijete gurne u takvu avanturu, s rizikom da u slučaju neuspjeha nepovratno izgubi ogromno vrijeme. Zato je u tom procesu neophodno angažovanje stručnjaka, koji će roditeljima dati realnu procjenu o detetu i uputiti ih u tajne i izazove koje ga očekuju na tom putu. Oslanjajući se na takvo višedecenijsko iskustvo, svojoj ćerki, naprimjer, ja nisam dozvolio da igra šah. Ali to ne treba shvatiti kao pesimizam. Jednostavno, nisam joj mogao posvetiti punu pažnju, a nisam želio da bude van moje kontrole. Uostalom, kako je rekao jedan bivši svjetski šampion - dosta je jedan život iz jedne porodice žrtvovati za šah!

No, pominjući stare majstore više sam želio da ukažem na njihov pristup šahu, s jedne strane, i s druge, na djelotvornu moć drevne igre da privlači učene ljude. Pri tome, neću se osvrtni na kvalitet igre, već na jedan naoko sporedan fenomen, koji je, ustvari, važan pokazatelj odnosa čovjeka prema „našoj igri“ (M. Talj). Uporedio sam pozorišne predstave sa šahom, jer tako su izgledali mnogi turniri u prošlosti. Igrači su bili prikladno odjeveni čime su izražavali poštovanje prema svojoj igri, protivniku, publici i domaćinu turnira. Nažalost na posljednjim šampionatima bivše SFRJ, pojedini igrači dolazili su na partije u izbljeđenim farmericama i prljavim patikama, a na jednom ekipnom šampionatu SRJ u Nikšiću jedan bivši prvak te države nastupio je u triko-majici. Na primjedbu zašto se tako ponašaju i kako time misle da pridobiju sponzore i simpatizere, odgovorili su mrzovoljno da se tako najbolje osećaju, čudeći se kako ih kolege to uopšte pitaju. Danas većina igrača kad završe svoju partiju, koja je često repriza kompjuterskih priprema, povuku se u

sobu da analiziraju odigrane poteze i ne pada im na pamet da u ličnom kontaktu zadovolje znatizelju ljubitelja šaha. A Mihail Talj, na primjer, na turniru u Titogradu 1984. godine provodio je slobodno vrijeme s publikom i družio se s njemu nepoznatim ljudima. Bilo je veoma zabavno kad je jedno veće posvetio profesoru Božu Popoviću, koji ga je častio prvoklasnom lozom. Igrao je s njim brzopotezne partije do zore. Srećom i danas ima mladih igrača koji osećaju bilo života van šahovske table i „šete se“ da bar upoznaju zemlju čiji su gosti. Bugarski šahista Dejan Bojkov, pobjednik ovogodišnjeg memorijala „Danilo Batrićević“ napisao je takvu reportažu o Cetinju i Crnoj Gori, da bi mu mogli pozavideti turistički radnici u našoj zemlji.

Stvaranje šahovskih šampiona je kompleksan proces i on je dostupan samo odabranima. A na tom putu vrebaju mnoge zamke. Danas je svjetski šah prepun „brige o deci“. Iza toga uglavnom stoje računice, jer ogroman broj učesnika na takvim turnirima, donosi veliki promet i mnogi „poslenici“ lijepo zarađuju. Dogovori s hotelima i razlike u cijeni providedan su i ružan, ali unosan posao. Đeca plaćaju veliku upisninu, a taj se novac često ubira van legalnih okvira. Čak se dešavalo da se u vožnje autobusom do Grčke i Španije uračunava spavanje kao da su noć proveli u hotelu. FIDE i ECU nemaju snage da se suoče s tim činjenicama. Nije to samo naš „izum“. U zabludi smo ako vjerujemo da je sve lijepo i humano u drugim zemljama. Da li nas još nadvladava tjeskoba davnog nasljeđa, pa mislimo da su drugi bolji od nas? Gledam i danas, dolaze mnogi stranci. Mladi i obrazovani ljudi, navodno veliki stručnjaci. Drže govore i predavanja. Naši ljudi ih slušaju i treba ponešto da nauče. U suštini, to su rutinska ponavljanja. Samo što puno više koštaju, jer stranci njeguju svoje standarde. Jasno je, znanje se plaća. Ali, znamo li da ima mladih stručnjaka naše krvi, koji su veoma cijenjeni u svijetu! Možemo li nešto učiniti da nam transferom tog znanja

Zapad vrati novac kojim je ovđe plaćeno njihovo školovanje! Prema našim ljudima nijesmo osetljivi. Prema strancima jesmo. Tako je bilo i ranije, naprimjer u šahu. Dolazili su stranci, jaki igrači, ili slabiji, svejedno. Bili su okruženi pažnjom. Za njih su organizovani izleti i prijemi, spremali su se posebni pokloni, a honorari su ih čekali u zatvorenom kovertu. Zašto nam to treba? To je iskompleksirana gostoljubivost! U svijetu nije tako. Nikome se ne ugađa bez razloga. Iznimka su igrači iz svjetske elite. Ali kod nas odavno nema takvih turnira. Ako mislimo da se tako kupuje tuđe poštovanje, onda nije čudo što nam se ovako vraća. Krajnje je vrijeme da se okrenemo svome čovjeku, ali, čovjeku od znanja i karaktera, ne od golog interesa i podobnosti. Nažalost, to je vrijednost koja u našoj svijesti tavori kao rob sumnji, intriga i sujete.

Šećam se davne 1982. godine. Negđe krajem zime uputili smo se ka Islandu Milan Bajović i ja. Stigli smo u Kopenhagen i tu nas je zateklo veliko nevrijeme. Pomislili smo da ćemo zakasniti na turnir jer je objavljeno da će naredna dva dana biti zatvoren aerodrom u Rejtkjaviku. Srećom, trećeg jutra avion je poletio i poslije nemirnog leta stigli smo na određište. Kad je stjuardesa otvorila vrata, Milan je bio prvi putnik koji izlazi iz aviona. On zakorači, ali se naglo okrenu prema dami u uniformi, pokazujući zbunjenost na licu. - „Bye, bye sir“ - hladno mu se obrati domaćica aviona i pokaza mu rukom da treba da izađe. A, bilo je zaista užasno. Nekoliko minuta prije toga, kapetan aviona je saopštio da je to bio najhladniji dan na Islandu. Temperatura je iznosila minus 35 stepeni, a kad nas je dočekaio ledeni vjetar napolju, pomislili smo da ćemo se ukočiti. Nekih stotinak metara pregrmjeli smo po zaleđenoj stazi do zgrade aerodroma. Proklinjao sam sebe i đavola koji mi daje ideju da se zaputim u tu ledenu pustoš! U tim trenucima sam se u čudu pitao kako su se osećali prvi ljudi koji su došli na to ostrvo. No,

kad sam narednih dana upoznao ljude i život u toj zemlji, divio sam se snazi kojom su isklesali ovaj kamen iz vulkanske utrobe. Pomislih koliko je čarobna naša priroda i da li smo toga u potpunosti svjesni?! Onda se u šali upitah što bismo mi uradili da smo na ove strane stigli prije Islandđana?! Šala ili ne, ali ne prođe još dva dana, kad tu sretoh Uroša Ivanovića iz Kuča. Tog čovjeka sam upoznao ranije, kao direktora hotela „Šport“ na Pokljuki u Sloveniji. Crnogorci su onda obično bili direktori u SFRJ, pa sam ga pitao zašto je na Islandu prihvatio gori posao i došao iz toplih krajeva da se tu smrzava. „Mnogo sam bolje ovđe plaćen“ reče kratko, i objasni da to čini zbog oboljelog sina, za kojeg je trebalo dosta novca za operaciju. „Divan je ovo narod“, nastaviće Uroš „i oni mi pomažu otkad su saznali za moju muku. Kad sve završim, doći ću u Crnu Goru, nigđe nije ljepše nego tamo. Samo još kad bismo radili kao što se radi ovđe, jer tu moraš da se boriš da bi preživio“.

Utoliko mi njegova supruga prinese tanjir s filetima ribe koju na ostrvu nazivaju „luda“. „Hvala, vrlo je ukusna“, rekoh kasnije domaćici, koja mi osmijehom pokaza da je upućena u značenje na našem jeziku. Da ne bih ispao neozbiljan, izrazil iskreno poštovanje za te ljude koji rade u teškim uslovima. I uopšte za narod i kulturu te neobične zemlje koja je, dvadeset godina kasnije, pružila posljednje gostoprimstvo Bobiju Fišeru i obezbijedila mu na svom tlu vječni počinak. A, prije samo tri godine Fišer je izražavao želju da svoje posljednje dane provede u Crnoj Gori. Japanska vlada bila je spremna da ga, poslije nekoliko mjeseci provedenih u zatvorima te zemlje, isporuči Crnoj Gori na zahtjev člника svjetske šahovske organizacije. Nažalost, Fišerov status u američkom pravosuđu i moguće diplomatske začkoljice s administracijom te države, Crnoj Gori nijesu mogle preporučiti taj transfer, pa je, u suštini sjajna ideja, propala i završila na ledu ovog ostrva.

Cetinje u snu i na javi

O ovom sudbinskom gradu Crne Gore uvijek se govorilo s poštovanjem. Stariji ljudi još pamte Cetinje iz lijepih dana. Oni su pouzdani svjedoci da taj grad već odavno posustaje. Mladi ljudi to s gnjevom konstatuju i pitaju se dokle će biti tako. Domaći gosti to sa žaljenjem komentarišu. Od želje dođu da prošetaju cetinjskim ulicama i parkovima, posebno s proljeća, kad sve cvjeta i miriše. Kupuju kuće i stanove, ljeti dolaze na odmor. Oni znaju da je Cetinje sačuvalo svoj šarm i ugled koji ga je krasio kroz vjekove. To je ohrabrujući kapital za novi početak. Ali, moramo vjerovati u Cetinje i pomoći mu da se uspravi kao nekad. Jer, grad je umoran od naših prizemnih prohtjeva i ošecanja. Kao da ništa nismo poprimili od njegove mudrosti, koja pamti više od Kristifora Kolumba. A bilo je puno mudrih ljudi na Cetinju. Ako je život u njemu bio tako slikovit kao što se priča, to je bila zasluga njegovih građana. Takvo iskustvo potvrđuje staru izreku da je najbolje osloniti se na sopstvene snage, ali problem je tu što cetinjska privreda zasad nema snage da podrži važne projekte. Tu bi naša država mogla da odigra ključnu ulogu i pomogne Cetinju da se trgne iz učmalosti. Ali ne tako što će dati novac, kao mnogo puta dosad, već da obezbijedi i odgovorne menadžere koji će pratiti put uložениh sredstava. Radio sam u Vladi i znam da je ona uvijek bila raspoložena prema Cetinju. A to znači da treba naći snage, angažovati odlučne i stručne ljude, koji će viziju razvoja grada pretočiti u dobre projekte. To je današnja ekonomska realnost. Da bi stvar bila otežana, moji sagovornici kažu - naše Cetinje je ostalo bez „ljudi“. Pa eto prilike da se dobri kadrovi upute na časnu misiju u prijestonici. Lijepe cure i momci, đaci i studenti, vrijedni i časni građani, udahnuće tu jedan novi život i mnogi će poželje-

ti da se vrate! Drevni grad pod Lovćenom to zaslužuje. Koliko god su ga tukle nedaće od postojanja do danas, stojao je zaštitnički ispred Crne Gore, uspravno poput stoljetnih četinara, koji ga krase. Iduće godine će se slaviti stogodišnjica Kraljevine Crne Gore. Država zadugo neće imati bolju priliku da se okrene Cetinju. A šta bi bilo vrijedno da se uradi. Pomenuću neke dobre ideje koje slušam:

- Da se ubrza realizacija projekta, koji je navodno spreman, a tiče se izgradnje „Lokande“, odnosno starog „Grandaa“, hotela koji je srušen poslije zemljotresa. Cetinje je bez njega kao čovjek bez duše, a kontejneri na tom, nekad čarobnom mjestu, liče na strašnu grobnicu našeg duha. Ako su tu vlasnički odnosi riješeni, kako se čuje, teško je razumjeti ko produžava „Grandovu“ agoniju !?

- Da se riješi status bolnice „Danilo I“. To je spomenik našeg zdravstvenog neimarstva. Ne znam da li se tu nešto preduzima, ali je grijeh da na samom ulazu u Cetinje putnike dočekuje zgrada nekad čuvene bolnice koja sad liči na teško oboljelog pacijenta.

- Da se gradska pijaca vrati na Balšića pazar. Čudna je bila ideja da se izmjesti u susjedno dvorište i skloni od pogleda građana. Čovjek dobije utisak kao da neko tu ilegalno posluje. U svijetu su pjace izvori zdravog života i svakodnevne građanske komunikacije, jer tu se ljudi razlikuju jedino po tome što jedni imaju robu a drugi novac. Prvi susret s Kotorom je živopisna pjaca na rivi. Mnogi italijanski gradovi čuvaju takvu tradiciju. Vjerujem da bi i Cetinjani pozdravili tu ideju i rado oživjeli pusti Balšića pazar.

- Da prijestonica Cetinje, preko FSCG, napravi zahtjev prema državi da imenuje odbor za proslavu 100 godina Fudbalskog kluba „Lovćen“ 2013. godine. To ime je institucija i znači mnogo više od fudbalskog sporta. Pokazalo se kao promašaj što

je stadion pod Orlovim kršem šezdesetih godina preseljen na Obilića poljanu i sad je teško izliječiti stare rane. Ali, mogu se obezbijediti pristojni uslovi da Lovćenovi mladići ne klizaju po blatu. Znam da se pomaže Lovćenovim rukometašima, znam da se ozbiljno razmišlja o autobuskoj stanici, znam i za druge detalje i nedoumice, ali ne znam da li će Cetinje uspjeti da dobije borbu sa samim sobom! Uzmimo kao primjer Podgoricu i njenu inicijativu da stvori uslove za razvoj vrhunskog fudbala. Nema ljubomore. Neka nosilac tog projekta bude „Budućnost“. Realno je da bude, jer jedino glavni grad može da finansira takav poduhvat. „Lovćen“ ne pretenduje da bude klub za velike uspjehe. Ali, treba da ima uređen stadion, koji bi, osim takmičarskih, zadovoljio potrebe fudbalske škole, kampova, seminara i priprema tokom ljeta. Poznato je da FSCG brine o „Lovćenu“, pa se zato i očekuje od čelnika saveza da nađu snage i pripreme se za dolazeći jubilej. Jer, to bi bila i njihova velika pobjeda.

Povratak u rodni grad...

Prošle godine vratio sam se na Cetinje, da završim ono što sam započeo rođenjem.

Sticajem okolnosti došao sam u takvu potrebu i nijesam dugo razmišljao. Refleksno sam donio odluku i došao u staro jato poslije više od četiri decenije. Doduše, u biti nije bilo tako, jer sam stalno živio sa Cetinjem i njemu se vraćao, emotivno i fizički.

Poželio sam da se vratim u ŠK „Cetinje“ đe sam odigrao prve zvanične poteze, da stvorimo jači klub i organizujemo šahovsku školu. Moj povratak nije prošao nezapaženo. Naprotiv, ljudi su se obradovali, mladi i stariji jednako. Bilo mi je drago što je lije-po krenulo, iako je prve godine rezultat izostao. No, ljetos smo ušli u Premijer ligu, što je najveći uspjeh ŠK „Cetinja“, otkad

postoji. To je podstaklo upravni odbor kluba da krene u vrlo delikatan posao i obezbijedi sredstva za rekonstrukciju i adaptaciju prostorija. Sve je završeno iznad očekivanja, što potvrđuje da na Cetinju još uvijek ima entuzijazma. Takođe, taj posao je pokazao da Cetinje ima prijatelje u Nikšiću i Podgorici. Oni su pomogli da se izvrše skupi radovi u enterijeru. Prije toga, bilo je presudno što se Milovan Janković, kako to dolikuje gradonačelniku, pored brojnih negodovanja i protivljenja, izborio da klubu dodijeli sporne prostorije, uz ugovor na 20 godina. Taj čin je pokazao kulturno lice prijestonice i sad su dva društva s bogatom tradicijom - KUD Njegoš i šah klub „Cetinje“, smješteni u prizemlju, jedan pored grugog, postali simbol vjere ovoga grada u svoju decu i omladinu.

A kako neki Cetinjani doživljavaju preporod šahovskog kluba, lijepo je pokazao primjer iz Amerike. Biznismen iz San Franciska, Ivo Đukanović, uputio je, kao donaciju, značajnu svotu novca, od čega je kupljen najveći dio klupskog inventara. Ivo to, naravno, nije uradio samo kao Cetinjanin. Njegov otac, Mihailo - Minja, bio je jedan od najboljih šahista u gradu, a u jednom periodu bio je i predsjednik kluba. Od čestitog i skromnog čovjeka, koji je izuzetno poštovao crnogorsku tradiciju, priliči sinu da pokaže takve emocije. U tom velikom američkom gradu još jedan Crnogorac živi u sećanjima naših šahista. Blažo Sredanović je početkom pedesetih godina prošlog vijeka bio omega razvoja šaha i šahovske organizacije u Crnoj Gori. Ta dvojica crnogorskih Amerikanaca pomažu i mnoge druge projekte, a treba očekivati da će njihovu pažnju i dalje privlačiti šahovska škola u domovini.

Eto, tako zemljaci iz daljine prate i pomažu naše pregalaštvo. No, ljudski je isto tako vrijedan odziv cetinjskih ljubitelja šaha, koji su požurili da iz svog skromnog budžeta plate članarinu i privuku što više članova. Tako usput oporavljaju međusobno

povjerenje, snažno poljuljano u proteklim nemilim događajima. Vraća se i stari gradski humor, pa se sad vodi zabavni tihi rat između pušača i pristalica karata. Ovi drugi su našli rješenja - da u klubu igraju remi! Dovitljivo i šahovski, nema šta - i karte imaju i kralja i kraljicu. No, jedan od tih poroka može nekako i proći, ali oba neće sigurno! - odlučan je predsjednik kluba. Ipak, malo će potrajati to „prijateljsko ubjeđivanje“. Ljudi ne mogu lako da se odreknu starih navika. Ali, važno je da svi oni vole svoj klub i cijene sve što je u njemu urađeno. Koliko će brinuti o njegovom održavanju pokazaće najbolje kad počnu da dolaze deca....

... i sećanje na Lesa

Maturirao sam 1965. u cetinskoj gimnaziji i potom upisao Ekonomski fakultet. Nijesam ni pomišljao da će mi krenuti tako loše. Kad sam došao u Titograd, da upoznam nove obaveze, baš toga dana je umro Leso. Taj 13. oktobar bio je pun uvelog lišća. Takve su odjednom postale i moje nade. Krivio sam sebe što nijesam ostao pored oca. Iz mučnih i uzaludnih misli trgla su me crkvena zvona. Sunčano popodne na groblju i puno svijeta. Cetinje je s tugom ispratilo svog pjesnika.

Leso već dugo nema, ali prisutne su njegove pjesme. Ljudi ga vole i cijene njegovu poeziju. Nekoliko mladih ljudi tražilo me nedavno, da im pričam o Lesu. Spremali su diplomski rad, u gimnaziji i na fakultetu. Ispunio sam im želju, ali ne znam koliko su me shvatili. Jer, pročitali su sve što je o njemu napisano i bili su ne malo iznenađeni mojom pričom. Nije Leso bio samo nježni liričar, pjesnik patnje i bola i čovjek povučen u sebe.

Naprotiv, on je jako volio život. Znao je s društvom da ostane do zore, da popije i zapjeva, da igra karte svu noć, da se pobrine za prijatelja i čovjeka u nevolji. Pogotovo kad je bio mlađi i

kad je bio boljeg zdravlja. Živjeli smo u iznajmljenom stanu, preko puta nekadašnje Medicinske škole. Đed Joka, sudija na Cetinju i otac trinaestoro dece, istrošio se i zadužio zbog čestih bolesti i umiranja. Morao je prodati staru kuću u Donjem Kraju. Od deset sinova, samo su dvojica preživjela rat. Leso je sa starijom majkom ostao na Cetinju. Nije mu bilo lako da počne novi život. Formirao je porodicu i vratio se stvaralaštvu, koje mu je donijelo brojne poštovaoce. Pošećivali su ga prijatelji i van Cetinja i Crne Gore. „Grand“ je bio blizu i Leso bi odveo goste u njegovu baštu. Kad bi bio bez para, pripremio bi pisamce u stihovima i mene poslao kod dva-tri pouzdana čovjeka. Oni bi to pročitali, nasmijali se i mašili za novčanik.

- Teško se živi od olovke - imao je običaj da kaže. Puno je radio, brižljivo, stručno, savjesno. Novine, časopisi i razne publikacije, bili su teret koji je jedva nosio na leđima. Još teže mu je bilo kad se „Pobjeda“ preselila u Titograd. Dva put nedjeljno morao je da putuje starijim putem, preko Rijeke Crnojevića. Zdravlje je popuštalo sve više, ali on se borio da ne poklekne. Tada smo već bili u novom stanu i videlo se da mu smeta visina trećeg sprata. Trudio se da to prikrije, kako bi otklonio našu zabrinutost. Donio bi sa Rijeke topli domaći hljeb koji bi s njim zamirisao kad se pojavi na vratima. Onda bi legao u svoj gvozdeni krevet, pripremio naočare i olovke, ispio kafu i tiho zaronio u svoj svijet.

Leso nikad nije bio zadovoljan svojom pjesmom. Tražio je novi smisao, izraz, ljepšu melodičnost stiha. Ponekad bih ga čuo kako više puta izgovara neki stih, kako bi u potpunosti zadovoljio svoj umjetnički sluh. Ljutio bi se kad bi ga neko u tome prekinuo. Ali, čak i tada, kad bi majka prinijela drva da naloži vatru, opomenuo bi je da provjeri ima li na njima mrava.

Šećam se kao dijete, Lesa sam često gledao u društvu sa Čedom Iličkovićem, Ratkom Đurovićem i Acom Prijjećem.

Dolazili su na Cetinje mnogi pisci i pjesnici. Leso ih je lijepo dočekivao i ispraćao. Pošećivali su ga, ne samo zbog bolesti, ugledni cetinjski ljekari. Volio je Draga Petrovića i Rajka Đurišića, a mnogo je cijenio Gerasimovića. Kao lektor je, s pravom radošću, saradivao s istoričarima Nikom Simovim Martinovićem Ristom Kovijanićem i Ristom Dragičevićem. Uvažavali su ga mnogi funkcioneri i rukovodioci. Prema njemu je bio jako pažljiv Veselin Đuranović, političar koji se u mladosti bavio poezijom. Lesu je imponovala ta pažnja jer je bila iskrena i spontana. Ali, narušavala mu je spokojstvo, jer je brinuo kako da uzvрати. Zato se komotnije ošeo u društvu Čeda Vukovića, Boža Bulatovića, Banja Šaranovića, Mija Mijuškovića, Slobodana Markovića i ljudi iz svijeta slikarstva, filma i običnog života.

Kod Lesa je često dolazio Đoko Vujović - Leza. Taj samozvani „neurotični pjesnik“ sjajno ga je relaksirao svojim ljubavnim jadima. Pjevao mu je bosanske sevdalinke. Kad ga je Leso upitao da li zna neku pjesmu iz starog Cetinja, Leza zagrmje: „Znam, Leso, kako da ne. Ali, tu ti nema majčinoga sina koji to može otpjevati kao Milo Jovanov.“ Kako su se Leso i Milo upoznali ne znam, ali još pamtim očev živahan pogled kroz naočare kad Jabučanin tiho zapjeva, sedeći pored njegovog kreveta.

Kod oca mi se dopadalo to što je volio i cijenio naše ljude. Drago mi je bilo što je pratio sportske događaje. Bio je tužan kad je „Lovćen“ izgubio kvalifikacionu utakmicu protiv „Vardara“. Na dan prije tog susreta nadao se da će „iduće godine na Cetinju gledati Bearu, Vukasa, Bobeka, Zebeča“... Volio je boks i darovite cetinjske momke. Divio se tehničarima Sava Jovićevića i gordosti Dana Radunovića - „gorostasa sa dječjim osmijehom!“ Cijenio je vozače „Tare“ koji su mu čuvali mjesto u autobusu. Godila mu je njihova predusretljivost jer su ga zamarale gužve na stanici. Svoje posljednje dane provodio je u društvu dvojice Ivanovića, Baja i doktora Nikše, koji su ga brižno obilazili.

Srećan sam što je Leso bio tako skroman. Kad sam 1982. godine u Los Angelesu, upoznao fizičara Luisa Stejtema, pronalazača pejsmejкера, shvatio sam da je skromnost izraz samopouzdanja i poštovanja za svako biće koje se zove čovjek!

Vjerujem da će se ispuniti Lesova želja da Cetinje postane ono što je on mislio da jeste.